

KÜLFÖLDI LEVELEZÉS.

I.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1887. sept.

(A türelmi rendelet kiadása századik évfordulójának megünneplése a Cevennek közt 1887. aug. 14. és a Front-Morte téren emelt emlékoszlop. Nagy francia irók: Cousin V. Simon Gyulától.)

Szerkesztő Ur!

A francia prótestánsokra nézve 1787. november hónapja oly idő, melyre örömet szállanak vissza emlékezetükben. Nem azért, mintha az akkor kiadott türelmi rendelet a protestánsok jogos igényeit kielégítette volna, mert az nem engedte meg, hogy szabadon gyakorolhassák vallásukat, de legalább megengedett annyit, hogy éljenek és polgárjoguk legyen Franciaországban. Azok után a rettenetes üldözések után, melyeket IV. Henrik halála óta kellett elszenvedniök, ez is vigasztalólag hatott az ő keserves helyzetükben. Mert még ennyit is csak nagy fáradság és küzdelem után sikerült a ministereknek, köztük Rulhieres-nek és Breteuil-nek a Lafayette, Malesherbes és Rabant-St.-Etienne támogatásával XVI-ik Lajostól kieszközölni. A rendelet 1-ső pontja különben eléggé jelzi a király valódi szándékait a protestánsokkal szemben, mert az azt mondja: „Az apostoli római katolikus vallás fogja csak egyedül a nyilvános isteni tisztelet jogát a mi királyságunkban élvezni.“ De megengedte, hogy létezessenek és ez akkor sok volt s az idő már hajnalodott, mikor mind több jogot nyertek vissza, s végre teljes vallásszabadságukat.

A létezés eme jogát, melyet az 1787-iki rendelet elismert, ünnepelni jöttek össze Dél-Franciaországban a protestánsok, éppen azokon a helyeken, hol a vallási harczok a legkegyetlenebbek, a válásért vívott csaták a legvéresebbek voltak, a Cevennek közt, hol az ellenállást a leghosszasabban birták, hol néhány huguenotta vezér valóban bámulatos hősi tetteket vitt véghez, legyőzhetetlen

erélyt tanusított, kiknek neve a nép ajkán ott most is él. Itt, eme hegyek közt hagyták hátra a Camisardok az ő el nem muló emlékeiket. Egész hagyomány maradt fenn eme hősi időkről, emez égő hitről, mely Baviille és hadnagyainak dühöngő erőszakosságai által felizgatva, hihetetlen lelkesedéssé, szokatlan látománynya fokozódott. A Font-Marte-i síkságon és környékén, hol a Camisardok három évig küzdöttek XIV-ik Lajos sergei ellen s azokat gyakran vad futásban menekülni kényszerítették, a nép nemcsak hogy a nevét ismeri a huguenotta vezéreknek, hanem főbb vonásokban az ő történelmüket is. Eme hithősök utódai közül nem egy tudja idézni Séguier camisard vezérnek Poul kapitány által való ama vallatását, mely ezekkel a szép szavakkal végződik: „Kérj kegyelmet a királytól párttűtő. — Én és az én társaim nem ismerünk más királyt, csak az Örökkévalót. — Nem vádol-e lelkiismereted vétkeidért? — Lelkem mint egy árnyékos és forrásokkal teljes kert, nem követtem el semmi vétket.“ Ezután levágták jobb kezét és elevenen megégették. De mindenekfelett népszerű a Roland neve, népszerűbb a Cavalier Jánosénál is. Roland élete a legmegindítóbb s róla beszélnek a legnagyobb elragadtatással. Ő a Cevennek igazi hőse, ki soha egy pillanatra sem mutatott gyöngeséget; harczolt az utolsóig, az ellenséggel sohasem alkudt, soha magát meg nem adta, győzött és meghalt egy kifogásolhatlan martyr minden dicsőségével. A Baviille-től felbérelt orgyilkosoknak esett áldozatul. A Roland háza most is megvan a butorok egy részével, melyeket ő használt. A többi ereklyék között ott van az a biblia is, a melyből ő a mindennapi magán isteni tiszteletnél olvasott. A francia protestans történelmi társulat megvásárolta az egészet. Cavalier János neve kevésbé lett népszerű, vagy legalább sohasem élvezett oly nagy rokonszenvet. Bátor, vitéz vezér volt és egy pilanatra bizalmat, lelkesedést keltett, úgy, hogy őt Gedeonhoz, Ziskához és a languedoc-i Ragotzkihoz hasonlították. De azt a hibát követte el, hogy Villars marschal ígéretei által meg hagyta magát vesztegettetni, hogy XIV-ik Lajosnak meg akarta magát adni; s az ő hitfeleit el akarta árulni. Őt úgy is nézték, mint árulót ése miatt nem volt egyebet mit tennie, mint Franciaországot elhagyni. Ez a hibája még ma sincs neki megbocsátva.

Bajos lenne mindazokat a borzalmasságokat és gyalázatosságokat leírni, melyek emez elkeseredett harczok éveit jellemzik. A XIV. Lajos udvara és tábornokai által irt Emlékiratok rettentő képet nyújtanak ez időről. Berwick marschalnak, ki a camisardok háborujának végét vetett, van egy kifejezése, mely Tacitus szavait

idézi fel emlékezetünkben, s mely annyira jellemzi a protestánsokkal szemben követett eljárások kegyetlenségét. „A kivégzésekkel, mondja Emlékirataiban, az egyik hónapban a csendesség ismét helyreállott.“ Ez tökéletesen ugyanazt mondja, mit Tacitus eme szavai: „Solitudem faciunt, pacem appellant“. Mikor a főhadserg ellenállását legyőzték, azért nem kevésbé folytatták a protestánsok üldözését és még XV-ik Lajos uralkodásának utolsó éveiben is, még 1767-ben is halálra ítélték és kivégezték a lelkészeket, a kiket csak kézre keríthettek, hiveiket pedig gályára küldötték. Ezt a rettenetes helyzetet orvosolta az 1787-iki rendelet. Az elbánásnak ez a megváltozása, ez az enyhítés a compelle intrare-ban, a mit a délfranciaországi reformátusok aug. 14-én ünnepeltek. És hogyha én röviden megemlékeztem a fájdalmas multról, nem azért tettem csupán, hogy felmutassam a mi elődeink hősi nagyságát és vádoljak az ő kegyetlen, vad üldöztetésükért, hanem főleg azért, hogy rámutassak az erkölcsökben beállott változásra. Akkor a protestánsokkal úgy bántak, mint a nemzet sópredékével és a protestánsok ma ugyanazon nemzetnek, mely egykor kebeléből kivetette, az élén állanak. Ez annál megfoghatóbbá teszi azt a szellemet, melyben a mult aug. 14-én az ünnepélyt tartották. A gyűlöletnek, a haragnak egy szava sem hangzott ott azok ellen, kik nekünk annyi szenvedést okoztak, hanem a testvéri szeretet érzelmei nyertek kifejezést, s az Istenben való bizalom, s az ő láthatatlan gondviselésének elismerése, a melylyel ő nem szünt meg minket annyi keserves megpróbáltatás között környezni. De hadd szójak most már magáról az ünnepélyről.

Alig lehet festőibbet gondolni, mint a Front-Morte-i fensik, a Cevennek közt, Lozère-megyében. Innen látni lehet sok pontot, melyek a protestánsok és katolikusok közt a 17. száz év végén és a 18-ik elején folyt csaták által történelmi nevezetességük lettek.

Itt e síkságon egy szép vadgesztenye erdő alatt emelt a kegyelet a dicső elődöknek egy pyramis alaku gránit emlékoszlopot. Az ünnepélyre ötezernél többen gyűltek össze, köztük 26 lelkész, a kik mind teljes diszben jelentek meg, s a kikhez csatlakozott még három papnövendék a genfi facultásról. A látvány nagyszerű volt. Nehány éneknek eléneklése és az új szövetségből néhány helynek elolvasása után következett az alkalmi beszéd, melyet Viguié lelkész, a párisi facultas tanára tartott. A Jozsue könyve 24-ik részéből a csaknem ez alkalomra iratni látsozott eme szavakat véve fel alapigéül: „Jozsue hozza egy nagy követ és elhelyezteté azt és aztán mind az egész népnek ezt mon-

dotta: ime ez a kő nekünk bizonyságul leszen“ — mély érzelemmel és nagy ihlettséggel mutatta meg az összegyűlt sokrságnak, hogy ez a kő a Cevennek népére mit jelent. „Cevennek Izraelje, te azt tetted, mit Izrael tett hajdan. E kő az Isten dicsőségére van emelve, ki az ő egyházát a legfélelmesebb viharok közt megtartotta; a válásos békének van emelve; és mi azzal lezárjuk örökre az üldözések és fanatizmus korszakát; e kő mintegy emlék és eskü arra nézve, hogy magunkat az Urnak szenteljük.“

A szónok egy óránál tovább tartó beszédében e gondolatokat fejtegette emelkedett szellemben, megmutatva rendre, hogy miért tartozunk Isten iránt hálával és szeretettel; miért atyáink iránt fiui kegyeletességgel és hogy minő elkötelezetést kell éreznünk, hogy az emberek közt a béke uralkodjék az egyházban és a hazában, hogy az emberek az evangeliuméi legyenek, hivek a valódi protestáns szellemhez, hivek Istenhez.“ A közönség mély odaadással hallgatta a szónokot s arczán lelkesedés tükröződött, mert a szónok oly dolgokról beszélt és oly formában, hogy egy huguenotta sziv is érintetlen nem maradhatott.

Vigniè beszéde után az emlékkő ünnepélyesen átadatott a Cevennekbeli protestánsoknak megőrzésre. Az emlékkövön e felirat áll:

„A türelmi rendelet kiadásának századik évfordulója alkalmával a régi csaták színhelyén emelték ez emlékoszlopot a huguenották ivadékai a vallási békének és a martyrok emlékének. 1887.“

Az ünnepély közös ebéddel végződött, a hol lelkészek és világiak váltogatva adtak hangot a hálának és örömmel ez áldott napért. S különösen figyelmet keltett Cyr amerikai lelkész felköszöntője, ki mint a párisi Temps lap levelezője volt jelen. Humoros, de azért elég komoly szavakban az ő hazája érzelmeit fejezte ki Franciaország iránt, főleg a vallási szabadságot emelve ki, mely a két világot egymással egyesíti. De a mi a legnagyobb hatást tette, mi a jelenlevőket általános tapsra ragadta, az Marc Celina kisasszonynak ez alkalomra írt költeménye volt. Ez sokkal hosszabb, mintsem hogy az egészét közölhetném, de az utolsó verset belőle mégis idéznem kell. Miután vonatkozást tesz azokra az alkalmi énekekre, melyeket a huguenották a csaknem mindennap vívott csaták előtt és után énekeltek, költeményét e sorokkal végzi:

Csaták szent éneke, hős Camisardoké,
Oh villanyozd szivünk! Sionnak Istene
Hadd lássa, mint lobog tömjénünk ég felé,
Hogy szent áldásival fejünkre hintse le.

„Erős várak“ Luther — szent falaink között —
 S ti zsoldárok, komoly összhangtól édesek,
 Ti zengitek nekünk a példás mult időt,
 Mutatván az erőst, a bátor hiveket.

— — — — —
 S most álljuk hallgatag ez oszlopot körül,
 Emlékük égjen itt szívünkben örökül.
 Krisztus keresztje föl! Zászlónk csupán te légy!
 S hirdesse frigy örök, e vértanuk nevét.

Szóval 1887. aug. 14. szép, nagy és jó nap volt nemcsak a déli, hanem az összes francia protestánsokra nézve is. Az ily napok inkább megbizonyítják, mint minden érvek, hogy a hit nem halt ki az egyházból.*)

Május hóban a Hachette könyvkiadó-czég egy igen érdekes vállalatot indított meg, melynek czime: „Francia nagy írók.“ A szerkesztő a vállalatról tájékoztatójában ezeket írja: „A jelen vállalat czélja közel a tűzhelyhez hozni azokat a nagy embereket, kik a templomokba vannak elhelyezve, melyeket nem eléggé látogatnak és megállítani az utódok és elődök közt az eszmék és a cél egységét, mely mindazon változások mellett is, melyeket az idő hoz, csak a nemzeti szellem teljes megtartását bizonyíthatja meg. A megjelent kötetek hű rajzot fognak adni amaz írók mindenikének életéről, munkáiról és befolyásáról, a kik a világirodalomban nyomot hagytak, vagy a kik a francia szellemnek valamely eredeti oldalról képviselői. E könyvek röviden lesznek írva és olcsó áron adatk, tehát mindenki megszerezheti. A kétséges pontokra nézve a tudomány legutóbbi álláspontjához alkalmazkodnak s így hasznosak lehetnek a tudományos emberekre nézve is. A vállalatban a legkitünőbb írók fognak közreműködni. Végül az illető nagy emberek hű arczképe is közölve lesz, hogy az olvasó azoknak külső alakját is ismerhesse.“

Már három kötet jelent meg e gyűjteményből és mondhatom, hogy ezek semmi kivánni valót nem hagynak fenn. A tartalmat illetőleg elégséges lenne idézni a szerzők neveit, hogy a munka értékéről fogalmat adjon. Az első kötet Cousin Victorról szól, melyet Simon Gyula írt; azután jön Sevigné Boissier Gastontól és Montesquieu Sorel Alberttől. Ezeket fogják követni sorban: Sainte-

*) A többi reformált egyházak november hóban szándékoznak ily ünnepélyt tartani.

Beuve Tainetól, Racine, France Anatoltól stb. Most csak Cousin Victoról fogok beszélni, ki Lajos-Fülöp idejében oly nagy zajt csinált Franciaországban és ma csaknem teljesen elfelejtve. Cousin bölcselmét ma ki ismerné és ki törekednék azt ismerni. Cousint sokan csak szónoknak tartják a bölcselében, de nem bölcselőnek. És ez a jellemzés aligha nem találó. Mégis az ember vágyik tudni, hogy Simon Gy. hogyan fogja fel az ő régi mesterének bölcselmi értékét; ő fel van ruházva mindenen felett szellemmel és tapintattal, és tiszteletteljes hajlammal közelítve Cousin ekklekticismussához, azt értéke szerint méltányolja: „Mi az ekklekticizmus? Sok és semmi... Mindenki el fogja az ekklekticizmust fogadni, ha hasonlóan igyekszik felfogni minden iskola tanításaiban azt, a mit az illető iskola a valódiból és az érzékeltből felfoghat. De a kik hivatásból ekklektikusok, tovább mennek. Ugyanis azzal kezdik, hogy elvül állítják fel, hogy minden rendszer igaz azáltal, hogy állit, és hamis azáltal, hogy tagad. Ezzel mély dolgot látszanak mondani, de az mégis nem egyéb, mint a szavak bizonyos játéka minden érték nélkül.“

És Simon Gy. így folytatja tovább sok lendületességgel és látszólagos jókedvvel, hogy megmutassa Cousin és az ő iskolája bölcséletének semmis voltát. Záradékol még csak egy néhány sort: „Alapjában sok igazság van Cousin tanításában, de még több chimera. Én hajlandó volnék az ő formuláját alkalmazni rá bizonyos módosítással, ezt mondva, hogy az ő bölcséletében igaz az, a mit leir és hamis a mit magyaráz?“

De nem tárgyalom tovább Cousin pályáját ez oldalról, mert ő mint bölcselő ugy is feledésbe ment.

Benne a bölcselőnél sokkal érdekesebb az ember. Tudva van, többé vagy kevésbé, hogy Cousin, mint ember, mint jellem nem volt a legszeretetre méltóbb. De meg kell vallani, hogy Simon Gy. ki vele benső ismeretségben állott, még kevésbé rajzolja rokonszenvesnek. Cousinnek csak egy gondja volt: beszéltetni magáról, zajt csinálni. „Láttatni, mondotta gyakran, láttatni kell az embernek.“ És ugy látszik, ő egész életén keresztül ezt is követte. Simon Gy. számos és néha nagyon mulatságos példát hoz fel erre. De semmi versenyez az ő uralkodási vágyával, mely zsarnoksáig fokozódott, ha csak fősvénysége nem. Tizennyolcz éven keresztül ő volt egyedül kevéssé szeretett ura a francia tudósoknak és tanítóknak. Mint a hogy az ezredes sétáltatja maga előtt az ő ezredét, ugy sétáltatta ő a tanítóttestületet az ő egyetemi nagymesteri és közoktatási kir. tanácsosi minőségében. Mint több akadémiának tagja csaknem abszolút

uralmat gyakorolt a választásnál. Ha valamely jelölt ellen tiltakozott, az illető bizonyos lehetett benne, hogy nem veszik bé. Cousin legkevésbé engedte meg a szabadság tanítását. A szabadságra nézve egy nagyon finom, de teljesen hamis megkülönböztetést tett. Ő megengette, hogy az embernek szabadsága van gondolkozni, de nem engedte meg a szabadságot arra nézve, hogy az ember kimondja, a mit gondol. Ezért ő mindig arra törekedett, hogy egységet találjon a vallás és bölcelet között, nyomozva a határokat, a melyeken túl lépniök nem szabad, hogy az összeütközést kikerüljék. Ez gyermekeskedés volt. Mondani se kell, hogy Cousinnek ez az eljárása és a hogy az egyetemi tanítást vezette, neki sok ellenséget szerzett mindkét pártban. Mindenek felett pedig az ultramontan katolikus pártban, melynek élén Veillot Lajos állott, a ki Cousinnek egyenesen megmondotta: „Ön nem tagadhatja meg tőlem a szabadságot, mert az benne van az ön elveiben. Hogyha én volnék a hatalomban, én megtagadhatnám öntől, mert az én elveimben nincs benne.“

Minden katolikus és legitimista lap egyesült Veillot-val arra nézve, hogy harcöljanak az egyetem ellen, a melyet Cousin igazgatót és uralt. És egyesültek a független bölcselők, kiknek Leraux Péter volt a vezérük, s végre az államférfiak is, kik belefáradtak a sok lármába és mindenáron békét akartak. Cousin jött, hogy értelmi harcot támasszon minden vonalon, és teljesen tarthatatlanná lett minden párt előtt. Az 1848-iki forradalom megadta a halálos csapást az ő uralmának. Az 1851-iki államcsiny után mindeme állásait feladva, nyugalomba vonult. Élete utolsó éveit szépirodalmi munkásságnak szentelte. 1852. óta jelentek meg tőle: *Etudes sur des femmes et la société du XVII. Siècle*“, melyek magukban foglalják: *Langueville* asszonyt, *Sablé* és *Chevreuse* asszonyokat stb. Így új köteteket adott közre, a melyek, ha nem mind egyformán érdekesek is, de mindeniknek megvan mégis a maga bája és vonzó ereje.

Röviden Cousin, mint bölcselő nem hagyott nyomot a francia szellemben. Mint embert éppen nem mindig szerették. De legyünk igazságosak, az egyetemi tanításnak nagy szolgálatokat tett. És én ismertetésemet Simon Gy. eme helyes és igaz mondásával végzem: „ő egy nagyon kitünő, tudós és körültekintő tanári testületet nevelt, mely művelte a szellemeket, a nélkül, hogy fáraszsza, és a melynek tanítása az irodalmi tanulmányok köréig jutva, azt egészen megvilágította és teljessé tette.“ Ezért meg lehet bocsátani az ő ferdeségeit.

Simon Gy. műve szellemesen és lendülettel van írva, egy hu-

zamban el lehet olvasni, a nélkül, hogy az embert fárasztaná, sőt ellenkezőleg. Hogyha a „Francia nagy írók“ gyűjteményének többi kötete is ily munka lesz, előre mondhatjuk, a vállalat nagy és megérdemelt sikert fog aratni.

CHARRUAUD.

II.

ANGOLORSZÁGI LEVÉL.

BELFAST, 1887. aug. *)

(Az irországi alá nem író presbyteriánus társulat évi közgyűlése. A manchesteri papnevelő intézet. Szabadban való prédikálás. Közoktatásügy. A belfasti unitárius egyház történelme. Priestley-émlék stb.)

Említettem volt multkori levelemben, hogy éppen az irországi alá nemíró presbyteriánus társulat gyűlésére készülök. E társulat évi közgyűlését rendszeren Belfastban tartja, de az idén a közgyűlés Banbridge-ben tartatott, Down-megyében, hol sok nagy gyülekezetünk van s banbridge-i egyike a legerősebbeknek. Nem volt okunk megbánni, hogy a közgyűlést ide helyeztük át, mert banbridge-i barátaink a legszívélyesebb vendégszeretettel fogadtak és a három napra terjedt gyűlés nagyon érdekes volt. E társulat, mely önkéntes és nem egyházi testület, bizonyos czélokra egyesült négy különböző egyházi testületet foglal magában, melyek együtt a mi egyházunkat alkotják, de ide tartozik még egy néhány oly gyülekezet is, melyek nem presbyteriánus szervezetűek.

E gyűlésen egy vallási tekintetben hasznos ujitást hoztunk bé azt t. i., hogy ezután a közgyűlések alkalmával urvacsorát veszünk. Irországban némileg más nézetten vannak az urvacsoráról, mint a tulajdonképpeni Angliában levő unitárius egyházak. Angliában gyakrabban élnek az urvacsorával, mint itt — rendszeren minden hónapban egyszer, vagy legalább két hónapban egyszer vesznek ott urvacsorát. De az is igaz, hogy kevesen vesznek benne részt, némely gyülekezetek meg teljesen mellőzik. Irországban egy évben kétszer élnek urvacsorával, tavasszal és ősszel, vagy mondhatnám kora nyárban és tél kezdetén s nálunk azt a legfontosabb kötelességnek tartják. Az urvacsora ideje előtt a lelkész megszokta látogatni a hiveket és ugynevezett „előkészítő isteni tiszteleteket“ tart. A gyülekezetnek egy tagja se maradna el az urvacsorától, sőt azok is, a kik beteg-

*) E levél mult füzetünkre későn érkezvén, most adjuk.